

Mirza Abdullah Gorgi Esfahani's Poems: Categorization and Analysis of Content Fields

Faezeh Kuhijid*, Ghorbanali Ebrahimi**

Mehrdade Chatraei***

Abstract

Mirza Abdullah Gorgi Esfahani is one of the prominent food-poets in the 13th century Hijri, having composed noteworthy poems using one of the branches of satire; parody, and hence having displayed both his own satirical art and the problems and shortages of his time. This research first tries to give a certain definition of parody and then analyze Gorgi Esfahani's parodies. The objective is to investigate these parodies in detail using content analysis and obtain less noted valuable points. The analysis of these parodies reveals four 'individual', 'cultural and social', 'historical and economic', and 'religious' fields in the poems of this poet. These views are partly entertaining and satirical, especially regarding the superficial processes of the poems, but delving into the hidden layers of these parodies reveals a kind of dark satire and critical aspects that are very important for being acquainted with the life and time of this poet.

Keywords: parody composing, Mirza Abdullah Gorgi Esfahani, composing poems about foods, content analysis.

* Ph. D. Student of Persian Language and Literature, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran, faezeh.kohi@yahoo.com

** Assistant Professor of Persian Language and Literature Department, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran (corresponding author), Ghorbanali.ebrahimi333@gmail.com

*** Assistant Professor of Persian Language and Literature Department, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran, M-chatraei@iaun.ac.ir

Date received: 06/03/2023, Date of acceptance: 22/05/2023

Mirza Abdullah GorgiEsfahani is one of the prominent food-poets in the 13th century Hijri, having composed noteworthy poems using one of the branches of satire; parody, and hence having displayed both his own satirical art and the problems and shortages of his time. This research first tries to give a certain definition of parody and then analyze GorgiEsfahani's parodies. The objective is to investigate these parodies in detail using content analysis and obtain less noted valuable points. The analysis of these parodies reveals four 'individual', 'cultural and social', 'historical and economic', and 'religious' fields in the poems of this poet.

The analysis of Eshteha's individual field of poems is important because it discloses the sources of the poet's many wishes, emotions, feelings, words and deeds and his desperate longing for food. His yearning for overeating may have different reasons; it may be due to some psychological and psychotic helplessness, a loss of self-esteem, successive deprivations, and long-term regrets. Some of these signs have been reflected in Eshteha's poems. In addition to these regrets and envies, what is more revealing is the poet's admission of his overeating and various tricks used for his insatiable hunger. In every part of his anthology, Eshteha gives priority to his desire for eating over every other thing. But, the thing that most interests Eshteha in foods is the relationship between his five senses and foods. To further show his enjoyment in foods, the poet has brought the sounds of cooking tools and made the best use of the five faculties of hearing, smell, sight, taste and even touch in his parodies, among which are the sounds of foods he has heard that have been a source of enjoyment for him. However, some other foods are noteworthy more due to their smell. Another territory is related to what he has seen. Eshteha's appetite is usually excited by seeing the colors of foods. In his poems, it is the colors of red and yellow that are most of all used for describing foods. It is interesting to know that there is a rare use of tastes and flavors for the description of foods in his poems; but the sweet taste can be seen more than other tastes. Another interesting point is that Eshteha has been so overwhelmed with hunger that he has not cared about flavors and has not thus described tastes in detail. What matters most for the poet is his yearning for overeating to overcome shortages and giving priority to the quantity of foods over their quality.

Eshteha's parodies also deal with the cultural and social area, criticizing the people of his time who have not been honest with him. He indirectly expresses his dissatisfaction over the general policies pervading the atmosphere of the society and voices criticisms for the preference of planting tobacco and opium seeds over

watermelon and cucumber seeds. In addition to his implicit criticisms, Mirza Abdullah has provided a wealth of information on common beliefs about foods.

Regarding historical and economic field, it must be said that the time of Mirza Abdullah coincides with the rule of Naser al-Din Shah. On one hand, the incompetency of the statesmen and on the other hand, the influence of foreign governments including Russia and Britain which had already been in Iran had caused corruption and wreaked havoc to economy. Eshteha has mentioned some of these events in his poems, including the second round of Russo-Persian Wars which led to the Treaty of Turkmenchay. Historical records also show that the people of this era had a difficult time and lived in poverty.

Concerning the religious field, it must be noted that Eshteha has levelled criticism at hypocritical ascetics; those who seek for both the material world and God and end up nowhere.

On the surface, these views are partly entertaining and satirical; however, beneath the surface layers of these parodies are hidden a bitter satire and critical aspects which are absolutely essential for understating the life and time of this poet.

Bibliography

- Akhavan Sales, M. (2011). Parody and Parody Writers. Zemestan Press[in Persian].
- Anusheh, H. (1997). An Encyclopedia of Persian Literature: Selected Expressions, Themes, and Subjects. Tehran. Ministry of Culture and Islamic Guidance Printing and Publishing Organization[in Persian].
- Arabnejad, Z. (2017). Aspects of writing parodies in Nezam Aldin Ghari Yazdi. Culture and Folk Literature. 14, 225-249. [in Persian]
- Arabnejad, Z., & et al. (2016). A Comparative study of the terms naghizeh and parody. Journal of Comparative Literature. 8 (15), 245-267[in Persian].
- Aslani, M. (2005). A look at some common expressions and subjects in the art of satire, Persian Language and Literature Education Journal. 73. 78-83. [in Persian]
- Bahmani Motlagh, Y. & Maleki, M. (2015). An investigation into the concept of conflict and its types in replying technique in Persian poetry from the beginning to the sixth century. Classical Persian Literature. 6 (1), 71-94[in Persian].
- Dad, S. (2001). A Dictionary of Literary Terms: A Contrastive Glossary of Persian and Latin Literary terms with Explanations. Tehran, Morvarid Press[in Persian].

- Eshteha, A. I. F. (1991). Mirza Abdollah Gorji Isfahani's collection of poems (known as Eshteha), collected by Amin Khazraei and an introduction by Mohammad Ebrahim Bastani Parizi. Khazraei Press[in Persian].
- Eshteha, A. I. F. (2008). The corrected and annotated version of Mirza Abdollah Gorji Isfahani's collection of poems (known as Sarghshteh and Eshteha), corrected by Elahe Harirsaz. M. A. Thesis in Persian Language and Literature, University of Isfahan. [in Persian]
- Falahi Ghahroudi, Gh. & Saberi Tabrizi, Z. (2010). Naghizeh and parody. Journal of Persian Language and Literature of the University of Isfahan. 4, 17-32[in Persian].
- Ghasempour, Gh. (2009). Parody in the Sphere of Literary Theories. Literary Criticism. 2 (6), 127-147[in Persian].
- Halabi, A. (1985). The History of Satire and Humor in Iran. Tehran. Behbahni Press[in Persian].
- Homaei, J. (1964). A Selection of Three Isfahani Poets' Divans from the Dynasties of Homay Shirazi. Tehran. Foroughi Bookshop Press[in Persian].
- Javadi, H. (1986). Ridiculous imitation and satirical irony. Ayandeh. 12 (3&4), 12-22[in Persian].
- Maraghei, Z. (1982). Travel Diary of Ebrahim Beig. Tehran. Sepideh. [in Persian]
- Mousavi Garmaroudi, S. A. (2001). Degar Khand: A Short Introduction to Satire, Hazl and Lampoon in the History and Cotemporary History. Tehran. Institute for Iranian Contemporary Historical Studies Press[in Persian].
- Rastgar Fasaee, M. (2006). Satire of Abu Ishaq Atmaeh. Journal of Persian Language and Literature. 35, 125-142[in Persian].
- Sadrian, M. (2010). An analysis of definitions of parody. Persian Language and Literature Research. 18, 171-202[in Persian].
- Zirak, N. (2011). Analysis of the structure and function of parody in the Clothes Divan of Nizam Ghari Yazdi. [in Persian] Specialized Journal of Persian Language and Literature (Islamic Azad University of Mashhad). 29. 138-155. [in Persian]

طبقه‌بندی و تحلیل ساحت‌های محتوایی اشعار میرزا عبدالله گرجی اصفهانی

فائزه کوهی جید*

قربانعلی ابراهیمی**، مهرداد چترایی***

چکیده

میرزا عبدالله گرجی اصفهانی از جمله اطعمه‌سرایان شاخص قرن سیزدهم بوده که با توسل به یکی از شاخه‌های مرتبط با طنز یعنی نقیضه‌سازی، اشعار درخور توجهی سروده و از خلال آن، هم هنر طنزپردازی خود را نشان داده و هم کمبودها و کاستی‌های موجود در زمانه خویش را به تصویر کشیده است. نویسندگان بر آن بوده‌اند در وهله اول، تعریفی واحد از نقیضه ارائه دهند و به دنبال آن کوشیده‌اند نقیضه‌های گرجی اصفهانی را واکاوی کنند. هدف این مقاله بررسی ریزبینانه و جزءنگرانه نقیضه‌ها از طریق تحلیل محتوایی و رسیدن به اطلاعات ارزشمندی است که کمتر بدان توجه شده است. از خلال این نقیضه‌ها می‌توان به چهار ساحت «فردی»، «فرهنگی و اجتماعی»، «تاریخی و اقتصادی» و «دینی و مذهبی» در اشعار شاعر پی برد. بخشی از این چشم‌اندازها به‌ویژه در رویه‌های ظاهری اشعار، سرگرم‌کننده و طنزآمیز است؛ اما با نقب‌زدن به لایه‌های پنهانی این نقیضه‌ها طنز تلخ و جنبه‌های انتقادآمیزی نمایان می‌شود که در شناخت زندگی و زمانه شاعر بسیار حائز اهمیت است.

* دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران،

Faezeh.kuhi@yahoo.com

** استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران (نویسنده

مسئول)، Ghorbanali.ebrahimi333@gmail.com

*** استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، ایران،

M-chatraei@iaun.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۱۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۰۱

کلیدواژه‌ها: نقیضه‌سازی، میرزاعبدالله گرجی اصفهانی، اطعمه‌سرایی، تحلیل محتوایی.

۱. مقدمه

شعر نمودی فرهنگی ادبی از مسائل جوامع به شمار می‌آید و شاعر به مدد سرودن و آفرینش هنری، حرف‌ها و انتقادهای و افکار و احساس‌هایش را بیان می‌کند و اوضاع زمانه را به تصویر می‌کشد؛ چنانکه گفته‌اند

اصولاً میان اثر ادبی و اوضاع اجتماع، رابطه وجود دارد که کشف آن رابطه، اصل و اساس ادراک آن اثر قرار می‌گیرد. همچنین از آنجا که شاعر، عضوی از اعضای جامعه است، می‌توان او را چون موجودی که تلاش می‌کند از ابزاری مانند زبان به‌عنوان مواد اولیهٔ شعرش استفاده کند، مطالعه کرد. شاعران غالباً مستقیم و غیرمستقیم، آگاهانه یا ناآگاهانه مانند هر شهروند دیگری در برابر مسائلی که در جامعه اهمیت دارند، واکنش نشان می‌دهند و در جریان‌های زمان خود شرکت می‌کنند (زیرک، ۱۳۹۰: ۱۵۲).

شعر طنز یکی از انواع پرمخاطب شعر است. شاعران طنزپرداز از دریچه‌های تازه‌ای به پدیده‌ها می‌نگرند و در صافی ذهن خود، موضوعاتی را غربال می‌کنند که کمتر به چشم می‌آیند. همین امر، نوعی طراوت و تازگی را برای مخاطب پدید می‌آورد و سبب می‌شود او هم نقطه‌های دیده‌نشده را از نظر بگذراند. در همین ارتباط، نقیضه‌پردازی یکی از نوع‌های ادبی تقلیدی و طنزآمیز است که گوینده از رهگذر آن، مقاصدش را بیان می‌کند. نقیضه‌گویی‌ها در اغلب مواقع به قصد طنز و انتقاد و سرگرمی و شوخ‌طبعی مطرح می‌شوند؛ گاه نیز به خط قرمزها نزدیک می‌شوند و حتی در مواقع هزل و هجو از خط قرمزها نیز عبور می‌کنند.

یکی از نقیضه‌پردازان سرآمد دورهٔ قاجار در قرن سیزدهم هجری قمری، عبدالله بن فریدون گرجی اصفهانی، متخلص به «اشتها» و «سرگشته» بوده است. وی در سال ۱۲۴۵ق در اصفهان از پدر و مادری گرجی زاده شده و در سال ۱۲۸۹ق از دنیا رفته است. اشعارش نشان می‌دهد در فقر و تنگدستی می‌زیسته و ایام را به سختی می‌گذرانده است. چنانکه گفته‌اند:

وی مردی بسیار نجیب و فقیر و متعفف و آبرومند بود؛ در یکی از حجره‌های مدرسه چهارباغ سلطانی با کمال مسکنت و قناعت و در زاویهٔ خمول و گمنامی به سر می‌برد؛ چنانکه در آن ایام که قند یک من شاه یک ریال و نان یک من دوعباسی بود جای با توت خشک می‌خورد و با نان خشکی پس‌ماندهٔ قناعت و با هویج گذران می‌کرد و درد دل فقر و گرسنگی و تهی‌دستی خود را گاهی ناچار به وسیله اشعار خود که خطاب به

طبقه‌بندی و تحلیل ساحت‌های محتوایی ... (فائزه کوهی جید و دیگران) ۳۱۷

پاره‌ای از اخیار اصفهان همچون عنقا و حاج سیدمحمدعلی جناب اصفهانی که از وضع او آگاهی داشتند اظهار می‌کرد (همایی، ۱۳۴۴: ۳۸).

به لحاظ شعر و شاعری وی به سبک بواسحاق اطعمه شیرازی شعر می‌گفته و بیش‌تر اشعارش، که در حدود ۱۴۰۰ بیت و اغلب در قالب غزل است، در وصف اطعمه و اثر به است. دیوانش نماینده فرهنگ و تمدن روزگار وی است. شاعر از طریق اشعارش توانسته زبان و فرهنگ جامعه خود را در زمانی که احتمال نابودی آن در فرهنگ و تمدن بیگانه وجود داشته محفوظ بدارد و آن را بستری برای حفظ اصطلاحات، تعبیرات، کنایات و اطعمه روزگار خود قرار دهد. مجموعه اشعار او، به صورت غیرمستقیم، اوضاع زمانه شاعر را به تصویر می‌کشد و تضاد طبقاتی حاکم بر جامعه را منعکس می‌کند.

اما آن چیزی که بیش از همه توجه خواننده را معطوف به خود می‌کند نقیضه‌هایی است که وی در ارتباط با خوردنی‌ها سروده است. اشتها لحن طنزآمیز خود را چاشنی کلام کرده تا خوانندگانش را بر سر ذوق آورد و شهد کلامش را بچشانند. به تعبیر یکی از پژوهش‌گران

سرگشته، از حیث قریحه، شاید چیزی بیشتر از اسلاف خود (بواسحاق اطعمه) ندارد و البته فضل تقدم، با اسلاف است؛ اما باید گفت برخی از نقیضه‌های میرزااشتها، به‌ویژه نقیضه‌هایی که از برخی غزل‌های حافظ ساخته، بسیار خوش افتاده است. شاید به این دلیل که در غذاهای قرن سیزدهم که میرزااشتها در اشعار خود از آن‌ها نام می‌برد، نام‌های مهجور و غذاهایی که ما نشناسیم، بسیار کمتر است و همین امر، سبب شده انتقال معانی به ذهن خواننده، با سرعتی بیشتر از اشعار بواسحاق اطعمه صورت پذیرد (موسوی گرمارودی، ۱۳۸۰: ۹۴).

دیوان اشعار گرجی اصفهانی در سال ۱۳۷۰ به اهتمام امین خضرابی و با مقدمه محمدابراهیم باستانی پاریزی به چاپ رسیده است. همچنین الهه حریرساز در سال ۱۳۸۷ در پایان‌نامه تحصیلی خود به تصحیح مجدد این دیوان پرداخته است. نگارندگان در این نوشتار از طریق تحلیل محتوایی که روشی برای شناخت ساحت اندیشگانی شاعر مضامین نهانی در اشعار اوست، در پی پاسخ به این پرسش هستند که شاعر از طریق نقیضه‌ها در پی انتقال چه نوع مفاهیمی به مخاطبان بوده و چگونه صدای خود و مردم زمانه‌اش را منعکس کرده و تا چه میزان در این زمینه موفق بوده است.

۲. پیشینه تحقیق

طبق بررسی و جست‌وجوی نگارندگان این مقاله در منابع معتبر پژوهشی، در ارتباط با تحقیق حاضر هیچ نوشته مستقلی تألیف نشده است؛ اما پژوهش‌هایی در ارتباط با نقیضه‌پردازی صورت گرفته که در آن بیشتر به مسائل نظری یا نظریه‌پردازی این نوع ادبی پرداخته شده و مهم‌ترین آن‌ها به قرار زیر است:

مهدی اخوان ثالث در کتاب «نقیضه و نقیضه‌سازان»، (۱۳۷۴) ضمن تعریف و بیان انواع نقیضه، نمونه‌های مشابه از جمله تزریق، تزویر، مجابات و... را نیز بررسی کرده است. قدرت‌الله قاسمی‌پور در مقاله «نقیضه در گستره نظریه‌های ادبی معاصر»، (۱۳۸۸) به بیان دیدگاه‌های فرمالیست‌های روسی درباره نقیضه و ارتباط آن با بینامتنیت و ساخت‌شکنی پرداخته است. محمدرضا صدریان در مقاله «تحلیل تعاریف نقیضه»، (۱۳۸۹) با تأکید بر نظریه گفت‌وگویی باختین و با توجه به دیدگاه‌های ژنت و بارت، کوشیده تا تعریف درستی از نقیضه و پارودی به دست دهد. غلامعلی فلاح قهرودی و زهرا صابری تبریزی در مقاله «نقیضه و پارودی»، (۱۳۸۹) در عین بررسی انواع اصلاحات مربوط به حوزه نقیضه، به مشخص کردن تفاوت‌ها پرداخته‌اند و ضمن به‌کارگیری اصطلاح نقیضه، به این نتیجه رسیده‌اند که نقیضه معادل بوردسک به کار برده می‌شود. زینب عرب‌نژاد و دیگران در مقاله «اصطلاح‌شناسی تطبیقی نقیضه و پارودی» (۱۳۹۵) بر آن بوده‌اند که اصطلاحات مهمی چون پاستیش و گروتسک و ارتباط آن‌ها با پارودی نادیده انگاشته شده و از این رو به صورت تطبیقی، اصطلاحات مربوط به پارودی و نقیضه فارسی را بررسی کرده‌اند.

همچنین برخی از پژوهش‌ها آثار نقیضه‌پردازهای مشهور را بررسی کرده است. منصور رستگار فسایی در مقاله «طنز بوسحاق اطعمه» (۱۳۸۵) شیوه‌های طنزپردازی بوسحاق اطعمه را مورد بررسی قرار داده است. زینب عرب‌نژاد نیز در مقاله «وجوه نقیضه‌پردازی در اشعار نظام‌الدین قاری یزدی»، (۱۳۹۶) به ساختار، اغراض، اشکال و محتوای دیوان اشعار نظام‌الدین قاری یزدی که در خصوص نقیضه پوشیدنی‌هاست، پرداخته است.

بنابراین اگرچه آثار یادشده در جهت نوشتن این جستار سودمند افتاده است، اما عملاً هیچ‌یک ارتباط مستقیمی با موضوع مقاله حاضر ندارد. بر اساس جست‌وجوهای نگارندگان، این نوشتار در حیطه تحلیل نقیضه‌پردازی در اشعار میرزاعبدالله گرجی اصفهانی پیشگام است.

۳. تعریف نقیضه

نقیضه از ریشه نقض در زبان عربی است. «لغت‌نامه‌ها آن را به معانی شکستن استخوان، ویران کردن عمارت، از هم گسلاندن رشته و بر هم زدن پیمان درج کرده‌اند. این کلمه در قرآن، هفت بار، به صورت اسم و فعل در معنی شکستن پیمان (بقره/۲۷، نساء/۱۵۵، انفال/۵۶، رعد/۲۰ و ۲۵، نحل/۹۱) و یک بار نیز در معنای گسستن رشته (نحل/۹۲) به کار رفته است» (فلاح قهرودی و صابری تبریزی، ۱۳۸۹: ۲۱). معادل انگلیسی نقیضه، Parody و معادل فرانسوی‌اش Parodie از واژه لاتین Parodia و واژه یونانی Parodia ریشه گرفته است (نک: اصلانی، ۱۳۸۴: ۸۲).

مهدی اخوان ثالث در کتاب خود با عنوان «نقیضه و نقیضه‌سرایان» به تفصیل دربارهٔ وجوه مختلف این اصطلاح، سخن رانده است. وی پس از تحلیلی طولانی دربارهٔ نقیضه به دو نتیجه رسیده است:

۱. نقیضه در شعر به معنای نقض و شکستن و جواب مخالف جد و جدالی [است] برای مقابله و نظیرگویی یا رد و تخطئه شعر شاعری دیگر، یا کلاً اثر ادبی و فکر دیگری اعم از شعر و نثر... که آن را می‌توان «نقیضهٔ جد» نامید؛

۲. نقیضه به معنای پارودی فرنگان که آن را می‌توان «نقیضهٔ هزل» نامید (نک: اخوان ثالث، ۱۳۹۰: ۲۹).

نکتهٔ مهم دیگری که اخوان ثالث در زمینهٔ نقیضه‌پردازی بدان توجه کرده این است که نقیضه قالب ادبی مشخصی نیست که اهل قلم از آن به‌عنوان تقلیدی طنزآمیز استفاده کنند؛ چراکه نقیضه ممکن است در هر شکل و قالبی به کار رود. بنابراین نقیضه وجهی معنایی است که در هر قالب و ساختار خاصی رخ می‌نمایاند. به تعبیر خود اخوان

باید دانست که نقیضه اسم و اصطلاح محتوا و غرض نوعی سخن منظوم و مشور است، نه اسم شکل و قالب قسمی شعر یا نثر. یعنی نمی‌توان گفت فی‌المثل رباعی، قصیده، مثنوی، قطعه، نقیضه و...؛ بلکه باید گفت مثلاً مدح، مرثیه، غنا، روایت، تمثیل، حماسه، هجا، نقیضه و... و این نکته‌ای اصلی و مهم است؛ زیرا که می‌بینیم و خواهیم دید که در همهٔ اقسام سخن و قوالب و اشکال کلام، نقیضه ممکن است نوشت و سرود و غالباً نوشته‌اند و سروده، یعنی باید بر اسامی مقاصد و اغراض شعر و سخن، این را هم بیفزاییم؛ زیرا نقیضه، برای اغراضی است که بعضی مردم هنری و سخنور از دیرباز، در همهٔ زبان‌ها داشته‌اند و دارند (اخوان ثالث، ۱۳۹۰: ۳۸).

علی اصغر حلبی به جای کاربرد لفظ «نقیضه» از «پارودی» نام می‌برد و بر آن است که «قلب اشیاء و الفاظ» یکی از برجسته‌ترین ابزارها برای هجاگویی و دگرگون کردن چیزها و واژه‌هاست و پارودی را نوعی از قلب و تغییر می‌داند که یکی از پایه‌های هجا در ادبیات و موسیقی است و در شعر به این معناست که شاعری از اشعار دیگران اقتباس می‌کند، خواه برای هجو و تخطئه و تحقیر او و خواه برای مسخرگی و شوخ‌طبعی خودش (نک: حلبی، ۱۳۶۴: ۶۷).

او در بحث نقیضه به جنبه منفی آن (هجو و هزل) نظر داشته است. حسن جوادی، نقیضه را تقلید یا نظیره طنزآمیز می‌شمارد و آن را از فنون عمده طنز و دارای انواع مختلف می‌داند که به وسیله تحریف و مبالغه، موجب سرگرمی و استهزا و گاهی تحقیر می‌شود (نک: جوادی، ۱۳۶۵: ۲۰). همچنین به جنبه‌های دیگر نقیضه توجه داشته است. سیما داد در «فرهنگ اصطلاحات ادبی» نقیضه را نوعی جواب می‌داند و معتقد است:

نقیضه (جواب) در لغت بازگونه جواب گفتن شعر کسی مهاجرات و هجوگویی است و در اصطلاح نوعی تقلید مسخره‌آمیز ادبی می‌باشد. شاعر و نویسنده نقیضه‌ساز از سبک، قالب و طرز نگارش نویسنده یا شاعری خاص تقلید می‌کند؛ ولی به جای موضوعات جدی و سنگین ادبی در اثر اصلی، مطالبی کاملاً مغایر و کم‌اهمیت می‌گنجاند تا در نهایت اثر اصلی را به نحوی تمسخرآلود جواب گفته باشد (داد، ۱۳۸۰، ذیل نقیضه).

بهمنی مطلق و مالکی نیز همانند سیما داد نقیضه را نوعی جواب غیرجد برمی‌شمارند و معتقدند:

جواب غیرجد، نوعی جواب که شاعر با حفظ وزن، قافیه، و ردیف یک شعر جدی مضمون آن را به شکلی ریشخندآمیز و تحقیرکننده دگرگون می‌کند که نام دیگر آن نقیضه است. به عبارتی شاعر نقیضه‌گو عملی را مانند کاریکاتورست انجام می‌دهد و جوابی به شعر می‌دهد که به طرز مضحکی موضع تعارض با شاعر اول است (بهمنی مطلق و مالکی، ۱۳۹۴: ۷۸).

در «فرهنگنامه ادبی فارسی» آمده است:

نقیضه گونه‌ای جواب است که به تقلید از اثر ادبی دیگری گفته شده و در آن شاعر یا نویسنده نقیضه‌ساز ضمن شباهت نقیضه متن تقلیدی با اثر اصلی متن تقلیدشده، سبک و لحن و نگرش یا افکار شاعر یا نویسنده را مسخره می‌کند یا خنده‌دار نشان می‌دهد (انوشه، ۱۳۷۹: ۱۳۷۶).

محمدرضا اصلانی نیز معتقد است

نقیضه، به‌عنوان اصطلاح ادبی به تقلید اغراق‌آمیز و مضحک از یک اثر ادبی مشخص اطلاق می‌شود. در این تقلید که می‌تواند از کلمات، سبک، نگرش، لحن یا بیان عقاید نویسنده باشد، سایه‌ اثر اصلی همواره محسوس است. البته باید در نظر داشت در نقیضه‌نویسی اثر ادبی دوم استقلال هنری خاص خود را دارد (اصلانی، ۱۳۸۴: ۸۲).

به اعتقاد قاسمی‌پور

نقیضه عبارت است از متنی که متن یا گونه ادبی «جدی» دیگری را سرمشق خود قرار می‌دهد و به تمسخر و تقلید مضحکه آمیز آن می‌پردازد. البته نقیضه فقط به معنای تقلید مضحکه‌آمیز نیست؛ بلکه هر نقیضه‌ای علاوه بر تقلید مضحکه‌آمیز و تخریب و واسازی الگو و سرمشق خود، شامل نوعی جهت‌گیری انتقادی و تعریض‌آمیز در قبال برخی مسائل اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و فلسفی نیز است (قاسمی‌پور، ۱۳۸۸: ۱۲۹).

نویسنده	چکیده چشم‌اندازها
اخوان ثالث	تقسیم‌بندی نقیضه به دو گونه نقیضه جد و نقیضه هزل و تأکید بر نوع بودن آن
حلیبی	به‌کارگیری پارودی به جای نقیضه
جوادی	نقیضه به عنوان نظیره طنزآمیز
سیما داد	نقیضه به عنوان جواب‌گویی سخره‌آمیز
بهمنی مطلق و مالکی	نقیضه به عنوان جواب غیرجد
فرهنگنامه ادبی فارسی	نقیضه به عنوان جواب‌گویی سخره‌آمیز و خنده‌دار
اصلانی	نقیضه به عنوان تقلید اغراق‌آمیز و مضحک از کلمات، سبک، نگرش، لحن و عقیده کسی
قاسمی‌پور	نقیضه به عنوان تقلید مضحکه‌آمیز، تعریضی و انتقادی

چنان‌که ملاحظه می‌شود هر یک از پژوهشگران از چشم‌انداز خود به تعریف نقیضه پرداخته‌اند. برخی آن را در قید «جواب غیرجد گنجانده‌اند»، برخی صرفاً آن را در «هزل و مسخرگی» محدود کرده‌اند، برخی آن را با «پارودی» مقایسه کرده‌اند، برخی به جنبه «تقلیدی بودن از سبک و لحن» آن توجه داشته‌اند و برخی آمیزه‌ای از این ویژگی‌ها را مطرح ساخته‌اند. در مجموع در ارتباط با نقیضه می‌توان گفت نقیضه وجهی معنایی و نوعی تقلید طنزآمیز هنرمندانه است که با تأثیرپذیری از ساحت ساختار آثار ادبی شکل می‌گیرد و برای مقاصدی چون جواب گفتن، دشمنی ورزیدن، به استهزاء گرفتن، فحش دادن، خندانیدن، سرگرم‌ساختن، انتقادکردن و... به کار می‌رود.

۴. ساحت‌های محتوایی نقیضه‌های میرزا عبدالله گرجی اصفهانی

مروری بر اشعار میرزا عبدالله گرجی اصفهانی نشان می‌دهد که شاعر از ذوق سلیم و شوق سرشاری برخوردار بوده و قریحه شاعرانگی او با راهی که رندانه برگزیده، همسو شده است. اشتها می‌دانسته که توانایی رقابت با شاعران بزرگ زبان فارسی از جمله مولانا و سعدی و حافظ را ندارد؛ اما با توجه به موقعیتی که در آن قرار گرفته با هوشمندی به سراغ وجه معنایی خاصی یعنی نقیضه‌پردازی رفته تا در آن عرصه، خودی نشان دهد و به رقابت با اسلافش از جمله اطعمه شیرازی برخیزد. اشتها میدان شعر و شاعری را مجالی دانسته تا ضمن هنرنمایی‌هایی ادبی، مفاهیم و مضامین درخور توجهی را به مخاطبانش انتقال دهد. این مفاهیم، متناسب با اهداف نقیضه‌پردازی است و شاعر از طریق آن هم خواسته‌ها و نیازها و عواطف و احساسات خویش را بیان کرده و هم مجالی برای انتقاد از رخدادهای ناگوار و نابهنجاری‌های مختلف (از جمله فقر، گرسنگی، قحطی، بی‌ارج بودن شاعران، بی‌کفایتی حاکمان، ریاکاری دینداران و...) پیدا کرده و هم اطلاعاتی مفید و جاندار از آداب و رسوم و فرهنگ عامه زمانه خویش به نمایش گذاشته است. گفتنی است داده‌های برجسته نقیضه‌های اشتها را می‌توان در چند ساحت، طبقه‌بندی و تحلیل کرد که در ادامه بدان پرداخته می‌شود.

۱.۴ ساحت فردی

تحلیل ساحت فردی اشعار اشتها از این رو حائز اهمیت است که از خلال آن سرچشمه بسیاری از خواسته‌ها و عواطف و احساسات و گفتارها و کردارها ریشه‌یابی می‌شود و میل و اشتیاق شاعر به خوردن آشکار می‌گردد. اینکه چرا شاعر میل به پرخوری دارد می‌تواند دلایل گوناگونی داشته باشد؛ چنان‌که می‌تواند ناشی از درماندگی روانی و روان‌پریشی، از دست دادن عزت نفس، محرومیت‌های متوالی و حسرت‌های متمادی باشد. برخی از این نشانه‌ها در اشعار اشتها منعکس شده است. به عنوان مثال، شاعر در جایی گوشه‌گیری و محرومیت خود از به‌دست آوردن غذا را با موقعیت عنکبوتی که به سقف خانه چسبیده، برابر می‌داند:

ز بس که گوشت نخوردم گمان‌کنندم خلق   چو عنکبوت که باشد به پیش طاق بیوت

(اشتها، ۱۳۸۷: ۲۲)

طبقه‌بندی و تحلیل ساحت‌های محتوایی ... (فائزه کوهی جید و دیگران) ۳۲۳

اشتها در انتظار منجی‌ای است که صبح‌ها در موسم سرما یک کاسه هلیم به دست داشته باشد و به شاعر پیشکش کند. شب‌ها پیش از خواب نیز در آرزوی این است که بتواند یک قاب پلو میل کند. اشتها حتی تعبیر خواب‌های پریشان خود را با خوراکی‌ها ربط می‌دهد:

دیده‌ام خواب پریشان و معبر فرمود   سال آینده خوری خربزه‌خوزان را

(اشتها، ۱۳۸۷: ۱۳)

گاه حسرت ایام قدیم را می‌خورد که خوردنی‌ها فراوان بود گاه حسرت مرغ و غم خروس را:

مرغ و خروس خلق به نوروز می‌خورند   ما می‌خوریم حسرت مرغ و غم خروس

(اشتها، ۱۳۸۷: ۵۰)

فارغ از این حسرت‌ها و حسادت‌ها، آنچه پررنگ و برجسته است اذعان شاعر به پرخوری خویش و ارائه ترفندها و شگردهایی است که می‌توان در پرخوری به کار بست. اشتها در جای‌جای دیوانش میل خود به غذاخوردن را مقدم بر همه کارها می‌داند:

مرا به وقت غذا گر دوصد ملامتگوست   خبر ندارم از ایشان که در جهان هستند

(اشتها، ۱۳۸۷: ۲۹)

این اشتیاق تا به حدی است که شاعر قوم شکم‌پرست را مستعد ترک دین و مذهب می‌داند:

آخر این قوم خدانشناس از بهر شکم   رفته‌رفته ترک دین و مذهب و آیین کنند

(اشتها، ۱۳۸۷: ۳۱)

اشتها مهمانی‌ها را از این رو دوست دارد که می‌تواند با خیال راحت به خوردن بپردازد. در واقع همه چیز تحت‌الشعاع خوردن قرار می‌گیرد:

به ختم و عیش و ضیافت به منزل هر کس   جهم ز خانه چو آتش به چوب نفت‌آلود

(اشتها، ۱۳۸۷: ۳۴)

اما آنچه اشتها را بیش از هر چیز معطوف و متوجه غذاها می‌کند ارتباط حواس پنجگانه با غذاهاست. شاعر با شنیدن اسباب مرتبط با پخت خوراکی‌ها و از طریق شنیدن، بویدن، دیدن،

۳۲۴ کهن‌نامهٔ ادب پارسی، سال ۱۴، شمارهٔ ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۲

چشیدن و حتی لمس کردن غذاها زمینه‌ای فراهم آورده تا لذت از خوردن بیشتر شود؛ از این رو این حواس را به خوبی از نقیضه‌هایش منعکس کرده است. از جمله دقایق درخور توجه اشتها صداهایی بوده که وی در ارتباط با غذا می‌شنیده و برایش لذت‌آفرین بوده است. یکی از این صداها صدای جلز و ولز ناشی از گرم کردن پلو یا قلقل زدن آن به هنگام پخت بوده است:

به بوی قرمه چو قانع نمی‌شوی ای دل   علی‌الدوام چو دیگ پلو خروشان باش

(اشتها، ۱۳۸۷: ۵۴)

اشتها از صدای سماور با تعبیر نغمه‌های جانفزا یاد می‌کند:

نغمه‌های جانفزایش گوش من عمری شنید   ره نزد زینسان که آواز سماور می‌زند

(اشتها، ۱۳۸۷: ۳۷)

حتی صدای سماور را با صدای سرود بلبل شیدا قیاس می‌کند:

سرود بلبل شیدا که نزد سرگشته   بود صدای سماور بعینه نغمهٔ راک

(اشتها، ۱۳۸۷: ۵۶)

از دیگر صداهای جذاب برای اشتها صدای کفگیر است که ارتباط مستقیمی با غذا خوردن دارد. گاه برای آن زیر و بم قائل می‌شود:

دم از مزعفر می‌زند در پیش من ناقابلی   کز بانگ خر نشناخته زیر و بم کفگیر را

(اشتها، ۱۳۸۷: ۱۵)

گاه آن را زدایندهٔ زنگ دل می‌پندارد:

صوت کفگیر برد ز آینهٔ دل   ورنه مشکل که از این آینه زنگار رود

(اشتها، ۱۳۸۷: ۲۸)

و گاه آن را از نغمهٔ مطرب مجلس برتر می‌داند:

مطرب مجلس نمی‌رنجد اگر از حرف راست   خوش‌تر از صوت خوش او نغمهٔ کفگیر بود

(اشتها، ۱۳۸۷: ۴۳)

طبقه‌بندی و تحلیل ساحت‌های محتوایی ... (فائزه کوهی جید و دیگران) ۳۲۵

شاعر از صداهاى ديگر چون صدای قاف قرمه که از مخرج ادا می‌کند (ص ۶۱) یا صدای قارقار شکم در هنگام گرسنگی (۳۰) نیز یاد می‌کند.

اما برخی از خوردنی‌ها به سبب بویی که مشام انسان آن را حس می‌کند، قابل توجه می‌شوند. به از جمله میوه‌هایی است که همواره بوی خوشش انسان را سرمست می‌کند. به ویژه آنکه شاعر در شهری زندگی می‌کند که میوه بهش معروف و مشهور است. اشتها با ارائه تصویری هنرمندانه از طریق حس کردن بوی به از رخنه تابوت برمی‌خیزد:

کفن درم به بر و زندگی ز سر گیرم   ز به اگر شنوم بو ز زخنه تابوت

(اشتها، ۱۳۸۷: ۲۲)

در میان غذاها بوی کباب برای شاعر دل‌انگیز است و وی را از شراب و شاهد بی‌نیاز می‌کند:

گر از کباب به بازار بشنوم بویی   ز بیخودی به سوی خانه‌ام کشند به کول
چو مست بوی کبابم در این دو روزه عمر   چه حاجتم به شراب است و شاهد سنگول

(اشتها، ۱۳۸۷: ۵۷)

اشتها در منظومه تخیلات طنزآمیزی که آفریده طعنه بر بوی شراب می‌زند و بوی کباب خویش را از آن برتر می‌پندارد:

کسان که دم ز شراب کهن زدند مدام   چه شد که باز به بوی کباب ما مستند

(اشتها، ۱۳۸۷: ۲۹)

بوی قرمه هم برای اشتها به منزله بوی کباب است؛ گل را غرق عرق می‌کند و گلزار را از رونق می‌اندازد؛ وجود مرده شاعر را زنده و جوان می‌گرداند و از قبر برمی‌خیزاند:

گر بوی قرمه‌ای به دماغم رسد به قبر   گردم جوان و سر به در آرم از آن نهفت

(اشتها، ۱۳۸۷: ۱۱)

بوی قرمه همچنین به سرمستی و خرابی او منجر می‌شود:

از بوی خوش قرمه فزون مست و خرابم از محتسب شهر چه اندیشه و پروا

(اشتها، ۱۳۸۷: ۱۱)

اشتها در میان اشعارش از بوهای دیگر نیز یاد می‌کند؛ مثلاً از بوی پلو از دست می‌رود (ص ۶۷)؛ با آن فضا را معطر می‌پندارد و دماغ جان را تر می‌کند (ص ۳۷)؛ با بوی کله یکباره دل و دین و عقل هوشش را می‌بازد (ص ۱۴) و با بوی گندم بریان عید که در تابه درست می‌شود بی‌تاب می‌گردد (ص ۲۹).

قلمرو دیگر قلمرو دیدنی‌هاست. اشتها معمولاً با دیدن رنگ خوراکی‌ها اشتهايش برانگیخته می‌شود. در اشعارش رنگ‌های قرمز و زرد، بیشترین بازتاب را در توصیف خوراکی‌ها دارند. به جای حنا آب انار است که پنجهٔ شاعر را رنگین کرده است:

از آب انار آنکه مرا پنجه خضاب است دل در بر سودازده چون نار کفیده است

(اشتها، ۱۳۸۷: ۲۶)

آب انار نه تنها یادآور خوشی‌های اشتهاست بلکه ترسیم‌گر ناخوشی‌ها و خون‌دل‌خوردن‌های او نیز هست:

این همه خون دلی کز دیدهٔ ما می‌رود کمترک بود از تمتع از اناری داشتیم

(اشتها، ۱۳۸۷: ۶۳)

هم‌پیوندی رخسار رنگ‌پریده و زردرنگ اشتها با خوردنی‌های زردرنگی چون شله‌زرد و مزعفر یادآور فرقت و دوری از آن‌هاست و منجر به خلق حسن تعلیل‌های زیبا شده است: زمانه زرد و ضعیف و نحیف و زرد مرا ز فرقت شله‌زرد و غم مزعفر کرد

(اشتها، ۱۳۸۷: ۳۷)

زردک هم از جمله خوراکی‌هایی است که در نظرگاه شاعر اگر پخته شود حکم طلا را پیدا می‌کند:

دیگ‌های ما ز زردک پختن ما شد طلا مات و حیران زین عمل صد کیمیایی کرده‌ایم

(اشتها، ۱۳۸۷: ۶۱)

طبقه‌بندی و تحلیل ساحت‌های محتوایی ... (فائزه کوهی جید و دیگران) ۳۲۷

گفتنی است توصیف چشیدنی‌ها (طعم‌ها و مزه‌ها) در شعر اشتها چندان نیست؛ اما با این حال طعم شیرین بیش از طعم‌های دیگر به چشم می‌خورد:

ز بس میلم به شیرینی است روز و شب گه و بی‌گه

به شوخی نیستم مایل بدین شیرین شمایل‌ها

(اشتها، ۱۳۸۷: ۵)

برخی حالت‌ها از جمله چرب‌بودن غذا درخور توجه اشتها بوده است:

پیوسته در میانه قاب طعام چرب همچون نهنگ لجه دریا شناور است

(اشتها، ۱۳۸۷: ۱۸)

میرزا عبدالله از اینکه بر سر سفره روغنی مرغوب باشد که با آن بتواند سبیلیش را چرب کند (بهره‌ای ببرد) خرسند است:

بر سفره سبیلی بکنم چرب گر آرند هر روغن موجود که باشد همدان را

(اشتها، ۱۳۸۷: ۷)

گاه نیز به گرم بودن غذا توجه داشته است:

ای قرمه از کرم، پلو گرم را بگوی چون است من به وصل تو مشتاق تو ملول

(اشتها، ۱۳۸۷: ۵۷)

اما از آنجا که اشتها میل و حتی حرص به خوردن داشته است بشخصه آدابی هم در خوردن داشته است؛ مثلاً برای پرخوردن بند شلوار خود را باز می‌کرده تا بتواند آزادانه و با فراغ بال غذاها را بلعد:

به هنگام غذا خوردن گشایم بندهای خود برای پرخوری لیکن نگویم در بر جاهل

(اشتها، ۱۳۸۷: ۵۸)

سخن کوتاه کردن و دهان بازکردن از دیگر شگردهای پیشنهادی شاعر به هنگام غذا خوردن است:

گفت سرگشته به هنگام غذا در همه عمر گوش بریند و دهان باز کن و باش بکیم

(اشتها، ۱۳۸۷: ۶۱)

ظاهراً گوشهٔ سفره نشستن هم ترفندی برای کمتر جلب توجه کردن و بیشتر خوردن بوده است:

کسی که گوشهٔ سفره نشستم آموخت به گوش، پند ورا همچو گوشواره کنم

(اشتها، ۱۳۸۷: ۶۶)

از آداب دیگر هنگام غذا خوردن بستن در خانه از ترس رسیدن مهمان بوده است:

وقت طعام تا که نیاید به خانه کس من چوب و سنگ‌های گران پشت در کشم

(اشتها، ۱۳۸۷: ۵۹)

نکتهٔ درخور توجه دیگر این است که گرسنگی چندان بر اشتها غلبه داشته که به مزهٔ غذاها توجه نمی‌کرده و از این رو به توصیف دقیق مزه‌ها نپرداخته است. آنچه برای شاعر مهم شمرده می‌شده، میل و ولع به پرخوردن برای جبران کمبودها و کاستی‌ها و توجه به مقدار و کمیت غذاها و، نه کیفیت آن‌ها، بوده است.

۲.۴ ساحت فرهنگی و اجتماعی

قسمی از نقیضه‌های اشتها در حیطة فرهنگ و اجتماع به انتقاد از مردمانی گذشته که با شاعر یک رو نبوده‌اند:

یک رو کنم به خلق جهان کار خویش را زآن رو که گشته‌اند دو رو همچو نان ساج

(اشتها، ۱۳۸۷: ۲۷)

فضای ریاکارانهٔ حاکم بر زمانهٔ شاعر، سبب گردیده تا شاعر آرزو کند برون و درون همه چون دلمه (وجه‌شبه: زیبایی) باشد:

پردهٔ دلمه دریدن نتوانم لیکن گویم ای کاش برون همه چون توی تو بود

(اشتها، ۱۳۸۷: ۳۹)

طبقه‌بندی و تحلیل ساحت‌های محتوایی ... (فائزه کوهی جید و دیگران) ۳۲۹

شاعر از دست منعمان ناخن خشک هم که چرب‌زبانی می‌کنند دل‌چرکین است:

بین که چرب‌زبان منعمان ناخن‌خشک دهان ما چو دم خیک شیره بر بستند

(اشتها، ۱۳۸۷: ۲۹)

به لحاظ فرهنگی نیز اشتها از اینکه شعرش در میان مردمان خریداری ندارد شکوه و شکایت سر می‌دهد:

نمی‌خرند به مشتی شعیر خرمن شعر تو خواه انوری عصر باش و خواه حسان باش

(اشتها، ۱۳۸۷: ۵۵)

شاعر به صورت غیرمستقیم از سیاست‌های کلی حکمفرما بر فضای جامعه هم ابراز نارضایتی کرده و از این اینکه به جای تخم هندوانه و خیار، تنباکو و خشخاش کشت می‌شود انتقاد می‌کند:

جوزق و تنباکو و خشخاش از بس کشته شد بی‌نصیب از هندوانه تنگدستم از خیار

(اشتها، ۱۳۸۷: ۴۹)

میرزا عبدالله به غیر از انتقادهای تلویحی خود، در قلمرو باورهای عامیانه مرتبط با خوراکی‌ها اطلاعات بسیار ارزشمندی عرضه کرده که در ادامه به صورت چکیده‌وار به موارد مهم آن اشاره می‌شود:

علاج کردن امراض با خوردن بورانی اسفناج در فصل بهار

مگذر به نوبهار ز بورانی اسفناج کز وی هزار درد نهانی شود علاج

(اشتها، ۱۳۸۷: ۲۷)

سرد بودن طبع خیار چنبر و پیدایش امراض

پرمخور چنبر و بشنو که حکیمی می‌گفت می‌شود مورث قولنج و جذام و افلیج

(اشتها، ۱۳۸۷: ۲۸)

خرف‌شدن با خوردن عدس و باقلا

عدس و باقلی آن کس که خورد همچون من
گر به پیری برسد سخت خرف گردد و گیج

(اشتها، ۱۳۸۷: ۲۸)

مضر بودن زردچوبه

حناق و اسپل آرد زردچوبه یا که استسقا
شود یا غرق در گرداب یا آسوده در ساحل

(اشتها، ۱۳۸۷: ۵۹)

دفع کردن گرمی با خوردن انار در صبحگاه

از برای دفع گرمی می‌خورم یک صبحدم
آنچه آید از نجف‌آباد و اردستان انار

(اشتها، ۱۳۸۷: ۴۹)

تقویت کردن زانو با خوردن پاچه

از در کله‌پزان پامکش ای پیر ضعیف
پاچهٔ دست عجب قوت زانوی تو بود

(اشتها، ۱۳۸۷: ۴۰)

تقویت شدن با خوردن زردک

در رهی زردک به من گفت ای جوان نکته‌دان
پیرهای منحنی را ما عصایی کرده‌ایم

(اشتها، ۱۳۸۷: ۶۱)

تقویت شدن با خوردن توت

چهل صباح پیایی اگر خورد کس توت
نمی‌شود به جهان پیر و عاجز و فرتوت

(اشتها، ۱۳۸۷: ۲۱)

افزایش شهوت با پیازخوردن

هر کس خورد پیاز فراوان به روز و شب
او در جماع با خر مصری برابر است

(اشتها، ۱۳۸۷: ۳۶)

طبقه‌بندی و تحلیل ساحت‌های محتوایی ... (فائزه کوهی جید و دیگران) ۳۳۱

گزر خوردن و باد شکم

گزر پخته اگر شام خورم نوبت صبح باد... به هم اندر شکند زندان را

(اشتها، ۱۳۸۷: ۱۳)

درمان یرقان با خوردن آلوچه

هرکس که ز آلوچه کند منع دل من بیند به تن خویش بلای یرقان را

(اشتها، ۱۳۸۷: ۸)

اشتها همچنین به ظرایف و طرایف و خوراکی‌های سرآمد هر شهر توجه داشته است. از جمله از آلوچه خوانسار، انار عقدا و نجف‌آباد، خربوزه گرگاب، برنج لنجان، گیلاس و به و سیب و عدس اصفهان، نخود قزوین، روغن همدان، کاهوی کرمان، لوط لرستان و قند روسی نام برده است.

۳.۴ ساحت تاریخی و اقتصادی

زمانه‌ای که میرزا عبدالله در آن می‌زیسته مصادف با حکومت ناصرالدین شاه بوده است. از یک سو بی‌کفایتی و نالایقی سردمداران و از سوی دیگر نفوذ بیگانگان از جمله دولت روس و انگلیس که پیشتر پا به ایران گذاشته بودند باعث فساد و خرابی و برهم‌ریزی اوضاع اقتصادی شده بود. اشتها در اشعارش به برخی از این وقایع نیز اشاره کرده است. از جمله دوره دوم جنگ‌های ایران و روس که منجر به معاهده ترکمنچای شده بود:

ندهم خوشه انگور سیه را از دست بر سرم گر سپه از روس کشد پسکاوچ

(اشتها، ۱۳۸۷: ۲۸)

شواهد تاریخی هم نشان می‌دهد مردم این عصر، اوضاع مطلوبی نداشته‌اند و با فقر و تنگ‌دستی روزگار می‌گذرانند. به گفته زین‌العابدین مراغه‌ای در سیاحت‌نامه «در اسکله روسیه انبوهی از ایرانیان را دیدم در نهایت پریشانی، لباس کهنه و صدپاره، رنگ و رویشان زرد و ضعیف... در ایران امنیت نیست، کار نیست، نان نیست» (مراغه‌ای، ۱۳۶۱: ۴۷).

مجموعه این هرج‌ومرج‌ها منجر به نارضایتی مردم از اوضاع روزمره زندگی و اعتراض‌هایی شده بود که دم‌بدم با سرکوب و به تبع آن پیدایش فضای پراختناق همراه بود. چنین فضایی در

۳۳۲ کهن‌نامهٔ ادب پارسی، سال ۱۴، شمارهٔ ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۲

نقیضه‌های میرزاعبدالله نیز بازتاب یافته است. شاعر به شکوه و شکایت و قحطی روزگار اشاره می‌کند و از اینکه جامه‌ای حتی برای پوشش ندارد داد سخن سر می‌دهد:

زین گونه که شد قحطی کرباس در این شهر ما را کفن و جامه به جز جل‌وزغی نیست

(اشتها، ۱۳۸۷: ۲۴)

از جمله حوادث تلخ زمانهٔ اشتها قحطی و گرسنگی سال ۱۲۸۸ق است که به تعبیر جلال‌الدین همایی «دوئل از اهالی اصفهان در گرسنگی مردند» (همایی، ۱۳۴۴: ۳۹). اشتها نیز اشاراتی به این حادثهٔ ناگوار داشته است:

عجب از شدت قحطی که کران تا به کران دست شستند ز جان خلق جهان پیر و جوان...
هیچ چیزی نشد ارزان به جز از جان عزیز که ز خلقان بخریدند بهای یک نان

(اشتها، ۱۳۸۷: ۷۳)

علی‌رغم اینکه اشتها به تلاش شبانه‌روزی برای استمرار زندگی اشاره می‌کند اما کفاف خرج روزمره‌اش مهیا نمی‌شود:

به جان خواجه که روزی ز شب نمی‌دانم ز پس که روز و شب از بهر روزی‌ام به تلاش

(اشتها، ۱۳۸۷: ۵۲)

شکایت اصلی شاعر از نبود یا کمبود یا گرانی خوراکی‌هاست و با توسل به طنز این اوضاع را به تصویر می‌کشد:

قیمت شیربرنج ارچه گران است مرنج شیر دوشیزه صفت شیربهایی دارد

(اشتها، ۱۳۸۷: ۳۴)

اشتها حتی برای گذران زندگی و پرداخت بدهکاری خویش گاه ناچار شده مایملک خود را به گرو بگذارد: گاه اسب و استر و مایملک خود را به گرو می‌گذارد (ص ۷)، گاه قلمدان و کتاب و دفتر خویش را (ص ۵۲)، گاه جبهٔ ماهوت خویش را (ص ۲۲)، گاه شال و کلاه و کفش و قبا را (ص ۳۵) و گاه مجموعهٔ لباس‌هایش را:

مجموعهٔ خلقان به گرو رفته تمامی شب‌ها به جز از محضری بر طبقی نیست

(اشتها، ۱۳۸۷: ۲۴)

طبقه‌بندی و تحلیل ساحت‌های محتوایی ... (فائزه کوهی جید و دیگران) ۳۳۳

شاعر از گرانی به تنگ آمده و قصد دارد از اصفهان به سمت رشت روانه شود:

چون تنگ شده امر معیشت به صفاهان   ناچار از این غمکده ما عازم رشتیم

(اشتها، ۱۳۸۷: ۶۲)

فارغ از این عسرت‌ها شاعر بیش از هر چیز از گرسنگی و فقر رنج می‌کشیده و به انحاء مختلف این دغدغه را بازتاب داده است:

یک دو سالی است که در زحمت با شدت جوع

هر نفس در بر من هست دو صد ماه صیام

(اشتها، ۱۳۸۷: ۷۲)

این موقعیت سبب گردیده تا شاعر متوسل به طنزپردازی‌های تلخ هم شود و به این موضوع اذعان کند که فقط در مرگ عزیزان است که آدمی می‌تواند یک شکم سیر غذا بخورد و زنده بماند:

طعام سیر هرگز من نخوردم   مگر در مرگ باب و مادر خویش

(اشتها، ۱۳۸۷: ۵۱)

گرسنگی بیش از حد سبب شکل‌گیری تخیلات زیبایی نیز شده است. اینکه شاعر با خیال خام خود در تنور دل نان می‌پزد تصویر بدیع و جالب‌توجهی است:

بندم خیال پختن نان در تنور دل   این هم یکی بود ز خیالات خام ما

(اشتها، ۱۳۸۷: ۶)

اشتها حتی به سختی گذر زمان در هنگام گرسنگی نیز اشاره کرده و آن را درازتر از روز محشر دانسته است:

هر شب که هست مطبخ ما خالی از طعام   آن شب مرا درازتر از روز محشر است

(اشتها، ۱۳۸۷: ۱۸)

شاعر از اینکه وجهی برای خرید آذوقه ندارد و مجبور است دست‌خالی به خانه برگردد شرمسار است:

کس نیست که با دست تهی نزد عیالش   شب‌ها ز خجالت به جیبش عرقی نیست

(اشتها، ۱۳۸۷: ۲۴)

بنابراین همواره با یادکردی از گذشته آرزو می‌کند بازگشتن آن روزگار را در ذهن می‌پرورد:

نیست وجهی تا خورم امسال من انگور سیر   ای دریغ از تنگدستی ای خوشا پیرار و پار

(اشتها، ۱۳۸۷: ۴۸)

مجموعهٔ این اوضاع پریشان سبب گردیده تا شاعر به زندگی فقط از آن جهت که بتواند زنده بماند و با قوت لایموت خود سد جوعی فراهم کند بنگرد.

۴.۴ ساحت دینی و مذهبی

از جمله نکاتی که اشتها در خلال اشعارش بدان اشاره کرده انتقاد از زاهدان ریایی بوده است؛ کسانی که همه متاع دنیوی را می‌طلبند و در پی خدا هم هستند و در نهایت راهی به جایی نمی‌برند:

زاهد تو خدا خواهی و خرما و نداری   جایی به سوی مسجد و راهی به کلیسا

(اشتها، ۱۳۸۷: ۱۲)

شاعر از جانب واعظ نقل می‌کند که تعیش جز خورد و خواب نیست:

جز خورد و خواب نیست به عالم تعیشی   واعظ خوش این حدیث چو در ثمین بسفت

(اشتها، ۱۳۸۷: ۲۰)

همچنین زاهد خودبین دیگران را از خوردن منع می‌کند؛ در حالی که خود به خوردن مشغول می‌شود:

زاهد ز کباب کرد مَنعم   کاین قافیه‌ای ز مسکرات است

(اشتها، ۱۳۸۷: ۲۵)

شاعر از اینکه به خاطر رزق و روزی، حرمت خود را پایمال کرده و مجبور به خضوع و خشوع در برابر زاهدان شده سرافکنده و خسته است:

طبقه‌بندی و تحلیل ساحت‌های محتوایی ... (فائزه کوهی جید و دیگران) ۳۳۵

بس برده‌ایم سجده به نان همچو زاهدان   دشوار گشته است قعود و قیام ما

(اشتها، ۱۳۸۷: ۶)

در جایی دیگر سجود خویش برای کسب روزی را عملی دانسته که باعث شرمساری
پارسایان شده است:

بس به نان بردیم سجده از خضوع و از خشوع   پارسایان را خجل از پارسایی کرده‌ایم

(اشتها، ۱۳۸۷: ۶۱)

شاعر از سادات هم دل خوشی ندارد و در پی غذا بودن را بر طلب یاری از سادات ترجیح
داده است:

بِه بود گر طلب قرمه سبزی بکنیم   دست حاجت چه بر سید و سادات بریم

(اشتها، ۱۳۸۷: ۷۱)

اشتها ظاهراً به دلیل همین انتقادهای مکرر و پرخوری‌های خویش از سوی زاهدان نفرین
هم می‌شده است:

اشتها را غیر پر خوردن گناهی نیست لیک   بی‌جهت بر جان او این ناکسان نفرین کنند
پر خوری را گر ز ما آموختند این پر خوران   ترک پر خوردن ز ملاهادی بی‌دین کنند

(اشتها، ۱۳۸۷: ۳۲)

بنابراین در مجموع به نظر می‌رسد اشتها ناچار بوده برای رفع مایحتاج اولیه زندگی به
خدمت این زاهدان ریایی برسد و نزدشان کمر خم کند. وی اگر چشم‌اندازی هم به ماه‌هایی
چون رمضان داشته که عبادت‌های دینی در آن پررنگ‌تر است به سبب آن بوده که به
خوراکی‌هایی چون زولبیا که در این ماه بیشتر خورده می‌شود توجه داشته است؛ وگرنه نفس
ماه رمضان و انجام اعمال عبادی در نزد شاعر وجهی پررنگ ندارد.

۵. نتیجه‌گیری

چنان‌که ملاحظه شد نگارندگان این نوشتار در گام اول بر آن بودند تا با مرور تعاریف نقیضه
بتوانند تعریف واحدی از نقیضه به دست دهند و در گام دوم به طبقه‌بندی و تحلیل محتوایی
نقیضه‌های میرزا عبدالله گرجی اصفهانی پردازند.

در گام اول مشخص شد که اصطلاح نقیضه در زبان فارسی تعاریف متفاوتی داشته و هر یک از پژوهشگران از چشم‌اندازی خاص بدان نگریسته‌اند و تعریفی خاص از آن ارائه کرده‌اند. دلیل این اختلاف سلیقه‌ها تحولاتی بوده که به مرور زمان در این نوع ادبی ایجاد شده و ظرفیت‌های پنهان آن اندک‌اندک آشکار شده است؛ چنانکه بر اساس شواهد سبک‌شناختی، نخستین نقیضه‌ها بیشتر به قصد بگومگوهای شاعرانه و جواب‌گویی‌های حرمت‌شکنانه و دشمن‌ورزانه یا قدرت‌مندی‌های شاعرانه سروده می‌شده؛ اما به مرور زمان تبدیل به نوعی انتقادگری و طنزپردازی شده و گاه حالت سرگرم‌کنندگی یافته است. از سویی دیگر این نوع ادبی در ادبیات مغرب‌زمین با عنوان پارودی شناخته شده است. پارودی هم به‌مانند نقیضه با اهداف مختلفی سروده می‌شده و در هر دوره‌ای شکلی خاص به خود گرفته است. بنابراین مقایسه پارودی در ادبیات فرنگی با نقیضه در ادبیات فارسی معیار مشخص و دقیقی پیدا نمی‌کند. این نوع ادبی به انحاء مختلف در فرهنگ‌ها و تاریخ ادبیات‌های ملل از گذشته تا حال وجود داشته و بسته به کاربرد آن، حالتی خاص یافته است. از این‌رو بهتر است در هر فرهنگ و سرزمینی متناسب با تحولات تاریخی و اجتماعی و فرهنگی و ادبی، معنای دقیق اصطلاح مورد نظر ارائه شود. با توجه به تحقیقات انجام‌گرفته می‌توان گفت نقیضه در ادبیات فارسی وجهی معنایی و نوعی تقلید طنزآمیز هنرمندانه است که با تأثیرپذیری از ساحت ساختار آثار ادبی شکل می‌گیرد و برای مقاصد مختلفی (از جمله: خنده، خودنمایی، سرگرمی، انتقاد و...) به کار می‌رود.

در گام دوم مشخص شد که نقیضه‌های میرزا عبدالله در این ساحت‌ها برجستگی دارد و قابل طبقه‌بندی و تحلیل است:

۱. برخی نقیضه‌های شاعر نوعی واکنش عاطفی و روانی نسبت به وضعیت فلاکت‌بار موجود در زندگی شخصی خود شاعر بوده؛ زمانه‌ای که حسرت خوردن خوراکی‌ها بر دل شاعر مانده و تبدیل به عقده‌ای شده که از طریق نقیضه‌ها خود را نشان داده است. شاعر محروم از خوردن، دربه‌در، سرگشته‌کوچه‌ها و محله‌ها برای رسیدن به غذا بوده است و این میل مفرط به خوردن، سبب گردیده شاعر تخلص «سرگشته» و «اشتها» را برای خویش برگزیند؛ سرگشته است؛ چون همواره محتاج غذاست. اشتهاست؛ چون همیشه ترس از گرسنگی و میل به خوردن دارد. (ساحت فردی)

۲. پاره‌ای دیگر از نقیضه‌های شاعر مربوط به آداب و رسوم و باورها و عقاید و اطلاعاتی است که در ارتباط با خوراکی‌ها وجود داشته است؛ اینکه خوراکی‌های چه شهرهایی

طبقه‌بندی و تحلیل ساحت‌های محتوایی ... (فائزه کوهی جید و دیگران) ۳۳۷

معروف بوده، غذاها چه خواصی داشته و چه زمانی خورده می‌شده است. (ساحت فرهنگی و اجتماعی)

۳. برخی از نقیضه‌ها با توجه به بستر تاریخی زمانه شاعر و کیفیت معیشت و دخل و خرج‌ها و قحطی‌ها و فقر و فلاکت‌ها و کمبودها و کاستی‌های موجود در جامعه سروده شده است. (ساحت تاریخی و اقتصادی)

۴. دسته‌ای از نقیضه‌ها نیز به انتقاد از ساختارهای مذهبی و حاکمان ریاکاری می‌پردازد که دین را وسیله‌ای برای پیشبرد مقاصد خود قرار داده‌اند. (ساحت دینی و مذهبی)

بر این اساس می‌توان گفت میرزاعبدالله با قرار گرفتن در موقعیتی خاص به لحاظ بافت تاریخی و جبر اجتماعی واکنشی تأمل‌برانگیز داشته و به سرودن اشعاری پرداخته که هم موقعیت فردی خود را نمایان ساخته، هم داده‌های ارزشمندی به لحاظ آداب و رسوم و باورهای عامیانه برجای گذاشته و هم به انتقاد از ساختارهایی پرداخته که جامعه را به چنین وضعیتی سوق داده است.

کتاب‌نامه

اخوان ثالث، مهدی، (۱۳۹۰)، نقیضه و نقیضه‌سازان، تهران، زمستان.
اشتها، عبدالله بن فریدون، ۱۳۸۷، تصحیح و تحشیه دیوان میرزا عبدالله گرجی اصفهانی (متخلص به سرگشته و اشتها)، به تصحیح الهه حریرساز، پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه اصفهان.

اشتها، عبدالله بن فریدون، ۱۳۷۰، دیوان میرزاعبدالله گرجی اصفهانی متخلص به اشتها، به کوشش امین خضرای و مقدمه محمدابراهیم باستانی پاریزی، تهران: خضرای.

اصلانی، محمدرضا، (۱۳۸۴)، «نگاهی به چند اصطلاح و موضوع رایج در هنر طنز»، نشریه رشد آموزش زبان و ادب فارسی، شماره ۷۳، صص ۷۸-۸۳.

انوشه، حسن، (۱۳۷۶)، فرهنگ‌نامه ادبی فارسی (گزیده اصطلاحات و مضامین و موضوعات ادب فارسی)، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

بهمنی مطلق، یدالله و مرضیه مالکی، (۱۳۹۴)، «بررسی مفهوم تعارض و انواع آن در فن جواب در شعر فارسی از آغاز قرن ششم»، نشریه کهن‌نامه ادب پارسی، سال ۶، شماره ۱، صص ۷۱-۹۴.

جوادی، حسن، (۱۳۶۵)، «تقلید مضحک و کنایه طنزآمیز»، نشریه آینده، سال ۱۲، شماره ۳ و ۴، صص ۱۲-۲۲.

۳۳۸ کهن‌نامه ادب پارسی، سال ۱۴، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۲

- حلبی، علی‌اصغر، (۱۳۶۴)، تاریخ طنز و شوخ‌طبعی در ایران، تهران، بهبهانی.
- داد، سیما، فرهنگ اصطلاحات ادبی (واژه‌نامه مفاهیم و اصطلاحات ادبی فارسی و اروپایی به شیوه تطبیقی و توضیحی)، (۱۳۸۰)، تهران، مروارید.
- رستگار فسایی، منصور، (۱۳۸۵)، «طنز بوسحاق اطعمه»، نشریه قند پارسی، شماره ۳۵، صص ۱۲۵-۱۴۲.
- زیرک، نصرالله، (۱۳۹۰)، «تحلیل ساختار و کارکرد پارودی دیوان البسه نظام قاری یزدی»، نشریه تخصصی زبان و ادبیات فارسی (دانشگاه آزاد مشهد)، شماره ۲۹، صص ۱۳۸-۱۵۵.
- صدریان، محمدرضا، (۱۳۸۹)، «تحلیل تعاریف نقیضه»، نشریه پژوهش زبان و ادبیات فارسی، شماره ۱۸، صص ۱۷۱-۲۰۲.
- عرب‌نژاد، زینب و دیگران، (۱۳۹۵)، «اصطلاح‌شناسی تطبیقی نقیضه و پارودی»، نشریه ادبیات تطبیقی، سال ۸، شماره ۱۵، صص ۲۴۵-۲۶۷.
- عرب‌نژاد، زینب، (۱۳۹۶)، «وجه نقیضه‌پردازی در اشعار نظام‌الدین قاری یزدی»، نشریه فرهنگ و ادبیات عامه، ش ۱۴، صص ۲۲۵-۲۴۹.
- فلاح قهرودی، غلامعلی و زهرا صابری تبریزی، (۱۳۸۹)، «نقیضه و پارودی»، نشریه پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی دانشگاه اصفهان، شماره ۴، صص ۱۷-۳۲.
- قاسمی‌پور، قدرت، (۱۳۸۸)، «نقیضه در گستره نظریه‌های ادبی معاصر»، نشریه نقد ادبی، سال ۲، شماره ۶، صص ۱۲۷-۱۴۷.
- مراغه‌ای، زین‌العابدین، (۱۳۶۱)، سیاحت‌نامه ابراهیم‌بیگ، تهران، سپیده
- موسوی گرمارودی، سیدعلی، (۱۳۸۰)، دگرخند؛ درآمدی کوتاه بر طنز و هزل و هجو در تاریخ و تاریخ معاصر، تهران، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
- همایی، جلال‌الدین، (۱۳۴۳)، گزیده دیوان سه شاعر اصفهان از خاندان‌های همای شیرازی، تهران، کتاب‌فروشی فروغی.